

Оксана Маркевич
*кандидат історичних наук, старший викладач
кафедри спеціальних історичних дисциплін та правознавства
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Сучасна зарубіжна історіографія про дослідження регіонального управління

Розвиток історичної науки вимагає пошук нових на переосмислення існуючих підходів досліджень. Одним з напрямків, який виник порівняно недавно, є регіональні дослідження. Варто відзначити, що перші розвідки з регіональної проблематики зробили російські та польські науковці. Вони ж дали визначення поняттю „окраїна” та відзначали особливості урядування такими територіями. Завданням цієї статті є визначення основних здобутків зарубіжної історіографії у вивченні питань регіонального управління Російської імперії першої половини ХІХ ст., визначення підходів до поняття регіону, чисельного та соціального складу чиновництва. А також звернути увагу на дослідження іноземними науковцями специфіки управління землями Правобережної України, особливо Волинської губернії.

Регіональні дослідження значною мірою уможливила праця А. Каппелера, який детально зупинився на поділах Речі Посполитої та включені до складу Російської імперії територій, які за своїми історичними традиціями, суспільно-політичним устроєм, релігією та культурою стали її „чужорідним тілом” [1]. Автор довів, що верховна влада забезпечувала стабільність у такому „інакшому” регіоні через пошук порозуміння з місцевою елітою. Поглибив висновки А. Каппелера відомий омський дослідник А. В. Ремньов, який запровадив поняття „географія влади”. Внаслідок того, що Російська імперія постійно розширювалась, регіони в силу історичних та природних особливостей вимагали різних підходів до формування адміністративно-територіальних організацій влади. Вони відшліфовувались у результаті повсякденної практики управління і дозволяли підтримувати територіальну цілісність країни. Окраїни, на думку А. В. Ремньова, якраз і були такими своєрідними „лабораторіями”. Головною передумовою „освоєння” регіону було створення недорогого, але ефективного бюрократичного апарату. Формувався особливий тип російського чиновника, який переносив управлінські прийоми та технології з однієї окраїни на іншу, здійснюючи так званий „управлінський транзит”. До управління залучали і місцеву еліту, яка тимчасово зберігала свій вплив, але під контролем російської адміністрації. Імперську інтеграцію омський дослідник поділив на чотири етапи, які розпочинались від забезпечення „історичного права” на дану територію до уніфікації її управлінських структур [2]. Запропонована схема відображає процеси, що протікали під час включення до складу Російської імперії більшості її окраїн, однак як мала реагувати влада, якщо місцева еліта проявляла військовий спротив, як у

випадку з польською шляхтою? Ці питання окремо не розглядались автором, оскільки у досліджуваному ним регіоні – Сибіру – такі проблеми не виникали.

Політичні та економічні порозуміння, що відбувалися у площині центр-окраїна, відображені у колективній монографії за редакцією російського науковця О. І. Міллера [3]. Дослідниками для визначення „західних окраїнних територій” був взятий не географічний аспект, а основні ознаки, що відрізняли їх від інших регіонів: строката соціальна структура, міжетнічна спеціалізація у створенні матеріальних благ, власне законодавство, участь у державному житті, рівень соціально-економічного розвитку, а також інтенсивність політичних процесів. Було розглянуто також способи, якими влада контролювала придбані території та регулювала відносини зі станами. Для цього визначено як запроваджувався адміністративний поділ, вводились чи ліквідовувались посади намісників та генерал-губернаторів, зберігались чи скасовувались традиційні для регіонів законодавчі норми, засновувались міста, які з них і чому наділялись статусом адміністративних центрів. Детальна увага приділена регулюванню економічних стосунків центру і околиць. Авторами значно глибше досліджено губернії, що увійшли до складу Царства Польського. Щодо українських правобережних губерній, то детально проаналізовано їх становище лише після польського Листопадового повстання 1830 р., зокрема зміни започатковані Д. Г. Бібіковим.

Поглибилась і географія сучасних досліджень – більшість істориків вивчають регіональні проблеми управління й об’єктом наукових розвідок визначають губернії з особливостями формування владних інституцій. Центрами таких досліджень стають провінційні вищі навчальні заклади. Дослідник із Орловського державного університету А. С. Мінаков розглядав губернаторський корпус Чорноземного центру – Воронежська, Курська, Орловська, Рязанська та Тамбовська губернії [4]. Хронологічні межі дослідження охоплюють післяреформений період, однак для аналізу повноважень губернаторів, зауважено більш ранній час. Дослідник порівнював кадрову політику в різних регіонах, у тому числі українських губерніях, зокрема відзначив, що після придушення польського повстання верховна влада підбирала кандидатури з урахуванням етнічної приналежності. На посади начальників губерній уже не призначали поляків, які втратили довіру верховної влади [4, с. 102]. А. С. Мінаков з’ясував причини і обставини часті зміни губернаторів, як однієї з управлінських практик Російської імперії. Автор доводить, що головною причиною були посадові злочини, а вже на другому місці – конфлікти з губерньськими чиновниками, а також дворянством. Хоча автор не торкається такої специфічної, власне „волинської практики”, як звільнення начальників краю внаслідок занадто „дружніх” стосунків з місцевою елітою. Значна увага була приділена посаді віце-губернатора, його взаємовідносинам з начальником краю.

Склад та еволюцію губернаторського корпусу Рязанської губернії досліджував П. В. Акульшин – професор Рязанського державного університету імені С. А. Єсеніна. Дослідником виділені основні критерії

аналізу місцевих губернаторів: походження і соціальне становище, віросповідання, освітній рівень, вік [5, с. 102]. Краєзнавець В. Б. Степанов у історичному нарисі розглянув діяльність губернаторів Курського краю впродовж 1779-1917 рр. [6].

Досягненням російської історіографії у розробці проблеми функціонування владних інституцій Російської імперії було видання енциклопедичного словника-довідника зі статтями про губернські місцеві установи. Ю. С. Воробйова та А. М. Єрошкіна висвітлили структуру, склад чиновників та функції губернських правлінь за 1775-1917 рр. [7].

Чисельність урядовців Російської імперії стало предметом спеціального вивчення канадського дослідника українського походження з університету Торонто С. Величенка [8]. Його чисельні підрахунки доводять „недоукомплектованість” місцевих установ, порівняно з іншими європейськими країнами, а відтак імперія, на думку історика, була „недоуправляема”. Разом із тим з’ясовано, що чисельність бюрократичного апарату у різних регіонах в один і той самий час була не однаковою – у внутрішніх губерніях Російської імперії число чиновників було значно менше, ніж у польських чи на Кавказі.

Польський дослідник А. Гурак висвітлив діяльність місцевої адміністрації Люблінської губернії з 1867 р. – Канцелярію люблінського губернатора та Люблінське губернське правління [9]. Структурно дослідження поділене на дві частини. У першій автор розглянув функції та структуру місцевих державних установ. Одним із досліджуваних питань був процес пристосування місцевих установ до виконання специфічних завдань влади. Автор також дослідив розвиток центральних та місцевих державних установ Російської імперії дореформеного періоду та проаналізував чиновницький склад місцевих інституцій влади, зокрема станове походження, освітній рівень. Окремо наголошується на заохоченнях, які існували для залучення російських чиновників, до цієї категорії автор відніс вихідців із Слобідської України.

Дослідження місцевих установ значно поглиблюють напрацювання білоруських істориків. А. М. Лукашевич з Білоруського державного університету розглядав діяльність адміністрації Мінської губернії, зокрема повноваження мінських губернаторів [10]. Автор проаналізував політику верховної влади щодо чиновників, оскільки у спадок від Речі Посполитої залишилось значне їх число, яке не було зареєстроване у жодну з соціальних груп населення. Дослідник дійшов висновку, що верховна влада мала намір залучити їх до військової служби .

Професор Гродненського державного університету В. В. Швед досліджував місцевих губернаторів [11]. Він був одним із упорядників документально-біографічного нарису, присвяченому діяльності начальників Гродненської губернії за 1801-1917 рр. [12].

На сьогодні зарубіжними істориками все більше уваги приділяється специфіці Правобережної України. Французький дослідник Д. Бовуа виокремив завдання російської адміністрації, спрямоване на інтеграцію Правобережжя [13].

У праці „Російська влада і польська шляхта в Україні” вчений зосередив більше уваги на складних взаєминах губернської адміністрації з польською елітою [15]. Узагальненням трьох попередніх робіт французького вченого про дослідження Правобережної України, від часу включення до складу Російської імперії і до 1914 р., стала праця „Гордіїв вузол Російської імперії: влада, шляхта і народ на Правобережній Україні (1793-1914)” [14]. Д. Бовуа зупинився на переведенні шляхти у податні стани Російської імперії. Значно більше уваги було приділено місцевій адміністративній владі, зокрема автор, на відміну від попередніх робіт, детально з’ясував діяльність М. І. Комбурля, В. К. Гіжицького, М. Ф. Бутовт-Анджейковича, увівши біографічні довідки про них. Поворотним пунктом у політиці верховної влади стосовно приєднаних земель, на думку дослідника, стало урядування генерал-губернатора Д. Г. Бібікова, який впливав на призначення та звільнення начальників губерній. Поглиблено висвітлені стимулюючі заходи верховної влади для залучення на службу вихідців із внутрішніх губерній Російської імперії, зокрема щодо віддачі в оренду конфіскованих у шляхти маєтків.

Дослідженнями регіональної та місцевої влади Російської імперії через призму міжетнічних відносин займається японський дослідник К. Мацузато [16]. Зокрема доводить, що запровадження надгубернської, генерал-губернаторської влади залежало від нелояльності етносів. К. Мацузато підкреслив, що управління Київським генерал-губернаторством, куди ввійшла і Волинська губернія, здійснювалося не за загальноросійськими законами, а тому потребувало влади персональної, оперативної, харизматичної й, навіть, надзаконної, що її уособлював генерал-губернатор. Щоправда, посадові повноваження та характер влади волинського губернатора дослідником не розглядалися.

Трансформація соціальної структури людності краю та міжетнічні відносини на Правобережній Україні XIX ст. стали предметом спільного дослідження японських і українських істориків, зі статтями яких укладено збірник. Серед них уманський дослідник І. І. Кривошея виділив причини дрібнення (демагнатизації) володінь польських магнатів у кінці XVIII – першій третині XIX ст. на прикладі родини Потоцьких [17]. Це явище висвітлено в контексті політики верховної влади, направленої на зменшення польського землеволодіння, особливо після польського Листопадового повстання 1830 р. Т. Мацумура відзначала відмінні соціально-економічні відносини між поміщиками і селянами на Правобережжі, порівняно з іншими територіями Російської імперії. Дослідниця обґрунтувала гіпотезу, що у цьому регіоні господарства розвивалися на основі найманої праці раніше відміни кріпосного права. Цьому, передусім, сприяли вищий рівень розвитку господарства та впровадження інвентарних правил [18]. Результати напрацьовань українських і японських дослідників поглибили розуміння специфічних завдань місцевої адміністрації, пов’язаними з іншою соціальною структурою, етнічним складом населення, а також рівнем економічних відносин.

Отже, сучасна зарубіжна історіографія посилила увагу до історичних регіонів, особливо відзначились російські дослідники. На прикладі діяльності губернської адміністрації, формування бюрократичного апарату ними висвітлюються взаємини між центром і набутими регіонами. Предметом спеціальних розвідок стало чиновництво: їх чисельність, соціальне становище, освітній рівень. Правобережна Україна, зокрема Волинь, перебувають у полі зору польських дослідників, однак найбільше уваги приділено інкорпорації територій у складі Російської імперії і лише останнім часом актуалізуються дослідження про систему її управління.

Список використаної літератури:

1. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад / А. Каппелер; [пер. з німецької Х. Назаревич]. – Львів : в-во Українського Католицького Університету, 2005. – 360 с.
2. Ремнев А. В. Рассуждения по поводу имперско-региональных понятий [Електронний ресурс] / А. В. Ремнев // режим доступу до тексту: <http://www.Saratov.iriss.ru/empires>.
3. Западные окраины Российской империи / [Бережная Л.А., Будницкий О. В., Долбилов М. Д.]; под. ред. А. И. Миллера – М. : Новое литературное обозрение, 2006. – 608 с.
4. Минаков А. С. Губернаторский корпус и центральная власть: проблема взаимоотношений (по материалам губерний Чернозёмного центра второй половины XIX – начала XX вв.). – Орёл : ид „орловская литература и книгоиздательство”, 2011. – 448 с.
5. Акульшин П. В. Губернаторский корпус Российской империи (на примере Рязанской губернии) / П. В. Акульшин // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – 2011. - №8. – С. 64-70.
6. Степанов В. Б. Намесники и губернаторы Курского края. 1779-1917 гг. Исторические очерки [електронний ресурс] / В. Б. Степанов – Курск: изд-во МГУ „Курская городская типография”, 2005. – 244 с. – Режим доступу до тексту : <http://old.kurskcity.ru/book/stepanov/namest09.html>.
7. Воробьева Ю. С. Губернское правление / Ю. С. Воробьева, А. Н. Ерошкина // Государственность России: словарь-справочник / всерос. науч.-ислед. ин-т документовед. и архив. дела. Кн. 5: Должности, чины, звания, титулы и церковные саны России: конец XV в. – февраль 1917 г.: в 2 ч, Ч.1: А-Л. – М.: Наука, 2005. –С.321-323.
8. Величенко С. Численность бюрократии и армии в Российской империи в сравнительной перспективе / С. Величенко // Российская империя в зарубежной историографии. Работы последних лет: антология / [сост. П. Верт, П. С. Кабітов, И. А. Миллер]. – М. : Новое издательство, 2005. – С. 83-114.
9. Górak Artur Kancelaria Gubernatora i Rząd Gubernialny Lubelski (1867-1918) / A. Górak. – Lublin-Radzyń Podaski, 2006. – 342 s.
10. Лукашэвіч А.М. Беларускія губернатары: адкуль яны? / А. Лукашэвіч // Беларуская думка. – 2002. – № 8. – С. 176 – 184; Лукашэвіч А. М. Губернія /

- А. М. Лукашэвіч // Республика Беларусь: Энциклопедия : в 6 т. / [рэдкал.: Т.П.Пашкоў и др.]. – Минск. : БелЭн, 2006. – Т. 3. – С. 274; Лукашэвіч А. М. Чыншавая шляхта Беларусі ў ваенных планах Расійскай імперыі (канец XVIII ст. – 1812 г.) / А. М. Лукашэвіч // Працы гістарычнага факультэта БДУ: навук. зб. Вып. 2 / рэдкал. У. К. Коршук (адк. рэд.) – Мн. : БДУ, 2007. – С. 45–51.
- 11.** Швед В. В. Гродненская губерния / В. В. Швед // Республика Беларусь: Энциклопедия : в 6 т. / [рэдкал.: Т.П.Пашкоў и др.]. – Минск.: БелЭн, 2006. – Т. 3. – С. 218; Швед В. В. Губернатор / В. В. Швед // Беларуская энцыклопедыя : в 18 т. / [рэдкал.: Т.П.Пашкоў и др.]. – Минск : БелЭн, 1997. – Т. 5: Гальцы-Дагон. – С. 516.
- 12.** Афанасьева Т. Ю. Гродненские губернаторы (1801-1917 гг.): документально-биографические очерки) / Т. Ю. Афанасьева, Р. Ф. Горячева, В. В. Швед. – Гродно: Гродн. тип., 2007. – 168 с.
- 13.** Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863-1914: Поляки в соціо-етнічних конфліктах / Д. Бовуа [пер. с французскої Зої Борисюк]. – К. : Критика, 1998. – 256 с.; Бовуа Д. Шляхтич, кріпак, ревізор: Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831-1863) / Б. Бовуа [пер. с французскої Зої Борисюк]. – К. : ІНТЕЛ, 1996. – 415 с.
- 14.** Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи: Власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793-1914) / Д. Бовуа [пер. с французского Марии Крисань]. – М. : Новое литературное обозрение, 2011. – 1008 с.
- 15.** Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793-1830 / Д. Бовуа [пер. с французскої Зої Борисюк]. – Львів : Кальварія, 2007. – 296 с.
- 16.** Мацузато К. Генерал-губернаторства в Российской империи от этнического к пространственному подходу / К. Мацузато // Ab Imperio. – 2004. – С.427-459.
- 17.** Кривошея И. Демагнатаризация латифундий на Правобережной Украине (первая треть XIX в.): Уманские имения Потоцких / И. Кривошея // Социальная трансформация и межэтнические отношения на Правобережной Украине: 19 – начало 20 вв. Сб. статей / под ред. К. Мацузато (Славяно-евразийские исследования. Вып. 8). – М.: РОССПЭН, 2005. – С. 8-29.
- 18.** Мацумура Т. Трансформация деревни на Правобережной Украине накануне освобождения крестьян и роль инвентарных правил / Т. Мацумура // Социальная трансформация и межэтнические отношения на Правобережной Украине: 19 – начало 20 вв. Сб. статей / Под ред К. Мацузато (Славяно-евразийские исследования. Вып. 8. – М.: РОССПЭН, 2005. – С. 61-88.